

МОТИВ СТРАЖДЕННОСТІ ЯК СВИТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНОМЕНТАЛЬНОСТІ

Шадюк Т.А., *асистент кафедри філософії НУВГП м. Рівне*

В сучасному українському суспільстві продовжує бути актуальним питання з'ясування особливостей українського національного характеру, котре сприяє національному самоусвідомленню та поглибленому вивченню українського світогляду та духовності. Праці багатьох українських культурних діячів: істориків, філософів, публіцистів, поетів, письменників проливають світло на це питання. Серед них М.Гоголь, М.Костомаров, М.Максимович, Т.Шевченко, В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Вовк, І.Нечуй-Левицький, М.Коцюбинський, В.Горленко, В.Щербаківський, В.Липинський, І.Мірчук, Я.Ярема, П.Феденко, Є.Онацький, М.Шлемкевич, Д.Чижевський, О.Кульчицький, Ю.Липа, В.Янів. У складі сучасної етнопсихології та історіософії звертає на себе увагу тема людської стражденності, розвій якої в українській філософичній літературі відбувається переважно в контексті проблем україноментальності. Ідея стражденності є світоглядним аспектом української духовної культури, проявляючись в українській ментальності, й опосередковуючись в багатьох її характеристичних рисах, таких як емоціоналізм (екзистенціальність), релігійність, інтровертизм, моральнісність, спорідненість із землею, ідейність та ідеалістичність, універсальність, індивідуалізм.

В системі українського світогляду ідея стражденності виявляє себе в онто-екзистенційній площині. Одним із аспектів стражденного світовідчуття і світорозуміння є ставлення українця до зовнішнього світу, землі, життя, що конститує онтологічні підвалини стражденності.

Світ буття української людини – це світ стражденності, що породжує постійне прагнення виходу за його межі, – обґрунтовує сучасний дослідник М.Зайцев, ґрунтуючись на матеріалі поезії Т.Г. Шевченка. Прагнення до “належного стану буття”, що ним інтенційована вся поезія Т.Шевченка, було опосередковане жертівністю з власної волі, що є помноженою стражденністю, – висновує автор (1, 117). Поняття межі, граней є символічними в українському світогляді, вони позначають відмінність між зовнішнім та внутрішнім, “між простим “буттям” і справжнім “існуванням” (2, 245); звідси – здатність українця до трансценденції. “На грані двох світів” – улюблений вислів української публіцистики й поезії, – відзначає В.Янів. Ця онтологічна обставина зумовлена історично: “межовість положення породжує межовість ситуацій, так добре відомих із нашої історії, – історії країни “при битій дорозі”, якою проривалися з зарання орди кочовиків, приносячи із собою боротьбу, випадковість, терпіння, смерть, а то й цілковиту руїну, знищення, загибель. А це вже є всі межові ситуації модерної екзистенціальної філософії, – ситуації, які мусять призвести до філософичної застанови про призначення людини й істоти життя” (2, 245). Справді, питання про смисл життя людини й сутність людського буття є такими ж автентичними для українця як і його національні ознаки. Разом з тим в українському світогляді виразно проступає спрямованість до трансцендування, “переставлення життя на вищу “екзистенціальну форму”, в якій долається проблематичність, стражденність життя. У трансцендуванні життя народжується вища релігійна ідея, ідеал, що ними є для українського християнина екзистенціали віри, надії, любові.

З приводу ставлення українця до зовнішнього світу цікавим є також спостереження Я.Яреми, котрий визначає його як негативне, що може проявлятися в ізоляціонізмі, у критицизмі й насміханні над дійсністю. Проте неприйняття зовнішності обертається, на думку Я.Яреми, утвердженням духовних цінностей: піднесенням внутрішності, культом духовності, моральної краси, вартості. Втім, зовнішнє, як осередок і джерело людської стражденності, не завжди сприймалось українцями рефлексивно, а тому не отримувало імпульсів до духовного преображення дійсності. Прикладом такого ставлення до зовнішнього світу є втеча й пасивність, акумульовані в інтровертизмі як однієї із рис національного характеру українця. Українська інтровертованість тісно пов'язана з географічними умовами. Одностайність краєвиду (степ, рівнина), позбавлена різноманітності, скеровувала увагу із зовнішнього світу у світ внутрішній; безмежний простір полегшував незалежність особи від оточення, зумовлював вільність, яка привчала до непередбачуваності, а географічний чинник — урожайна земля — не вимагав від людей підприємницької діяльності. “Безнастанні історичні лихоліття, які були вислідом передусім пасивного відношення до дійсності, спричиняли кожний раз нову втечу від світу, а вслід за тим спадали на край і народ нові зовнішні лиха” , – зазначає Я.Ярема (3, 81).

Історична детермінанта та геополітичні чинники спричинилися також до конституалізації таких рис української ментальності як ідейність та ідеалізм, що є знаковими щодо переживання стражденності українцями, свідченням чого є вся історія українського народу. Авторитет ідеї (ідея самостійництва) й боротьба за неї зумовлювали в українському характері глибоку жертівність, - відзначає В.Янів. В ідейності, як рисі національного характеру, відображається екзистенційність світогляду українця, його прагнення до справжнього, достотного, належного буття. Екзистенційна традиція органічно зростала на українському ґрунті (І. Бичко). Її підпорою, зокрема, була культура українського бароко XVII – XIII ст., що в українській філософичній літературі ознаменувалась

іменами І. Гилятовського, Д. Туптала, Г. Сковороди тощо. Екзистенційність українського світогляду неодмінно включає в себе екзистенціальне переживання дійсності в якості світовідчуття й світорозуміння, одним із аспектів якого є стражденність.

Ідеєю стражденності позначається ставлення українця до землі. Спорідненість із землею є однією з рис української ментальності (І. Мірчук). Прикметно, що із землею та працею на ній пов'язується й витвір самого поняття стражденності. Як відомо, лексема “страда”, що лежить в основі поняття “стражденність”, позначає напруження сил, напружену роботу, важку працю, муку під час жнив, сінокоосу. Відтак, в українській мові етимологічна конструкція поняття “стражденність” вказує на безумовне прийняття праці і пов'язаного з нею страждання як тривалого в часі процесу й, загалом, способу буття. Для українця характерне шанобливе ставлення до землі і праці. Шанобливе ставлення до природи було закладене ще язичництвом і вкорінилося у свідомості українців-землеробів. Тому у свідомості сучасного українця спостерігається не відштовхування стражденності, а активна рефлексивна робота задля її прийняття та перетворення у вищі креативні цінності людського буття. Тим самим, саме поняття стражденності підіймається до рівня вищої екзистенційної цінності.

Як поняття, стражденність набуває знаково-символічного смислу в українській філософській думці. На думку О. Потебні, кожне слово відображає історію пізнавальної діяльності людини. А наш сучасник С.Б. Кримський узагальнює: „Всяка репрезентація буття є мовною, і тому світ є доступним пізнанню як певний дискурс” (4, 179). Присутність в українській мовній культурі поняття стражденності свідчить про об'єктивування чуттєвих знань та даних індивідуального психічного життя, що присутньо складають зміст людського пізнання та самопізнання. Стражденність є виразником внутрішнього духовного досвіду українця, символіко-смысловим еквівалентом якого є, зокрема, напружена фізична і духовна праця по преображенню дійсності й світу власного буття.

Якщо в зовнішньому світі закладено онтологічні підстави стражденності, то внутрішній світ людини виражає її екзистенційність, якою зумовлене екзистенціальне переживання, опредметнене в таких рисах української ментальності як глибокий емоціоналізм, релігійність та ідеалістичність тощо. Ідеалістична настанова українців, на думку І. Мірчука, проявляється головним чином у тому, що всіма їхніми думками й учинками керують не загальні категорії розуму, а передусім суб'єктивні чинники, які своє джерело мають у почуттях і волі (5, 17). В тій самій емоціональності, надмірній чутливості, емотивності пролягає певна супротивність ідейності та навіть становить цій останній загрозу, – вважали В. Липинський, М. Гоца. Втім, почуттєвість, котра становить основу релігійності й ініціює її собою як рису української ментальності, зосереджує в собі змістові вияви стражденного світобачення й самопочування українця. У зв'язку з цим цікавим є осмислення життя як страждальної мандрівки у М. Шлемкевича. В його творчості онтологічність мотиву стражденності поступається екзистенціальності, набуває релігійно-морального виміру. В душі української людини М. Шлемкевич навмисно будить приспану страждальність, шукає в ній сліди боротьби “з ангелом сумніву”, “білі рамена туги” як співчуття українській справі, спорідненість душ як одностайність та готовність до спілкування і порозуміння між собою. Тим самим автор намагається збудити моральну самосвідомість нації: “Загублена українська людина живе в нас, і плаче в нас. І здохне нас, як не втікали б ми від неї. І коли слів не зуміємо знайти для її болю, тоді з очей наших той біль продирається страшним, незаспокоєним докором. Забуття – це омана!” (6, 11). Стражденність, пов'язана з осмисленням світоглядної і моральної кризи української людини, має у М. Шлемкевича свої конкретні вияви. Це страждання, біль, журба, туга, самотність, пов'язані з екзистенційним прагненням “вийти поза себе, поза своє дочасне існування” (6, 99), з шуканням справжнього, вічного, Божого, а також з пошуками власної ідентичності.

Стражденність як світоглядний аспект україноментальності розкривається через світовідчуття й світорозуміння шляхом екзистенціального (психо-емоційного) переживання дійсності: у відчутті недостеменності зовнішнього світу, несправжнього буття, загрозової реальності, суперечностей внутрішнього світу людини тощо. При цьому найбільш характерними психо-емоційними реакціями у світовідчутті українця є туга, страждання, біль, журба, самотність, що присутньо є модифікаціями стражденності. Мотив стражденності як спосіб життя і ставлення до зовнішнього світу (світовідчуття і світорозуміння) в українській історії та світоглядній рефлексії в цілому позбавлений героїзації. Стражденність набуває екзистенційної ваги завдяки свідомій настанові на здолаття і трансформацію екзистенціальних переживань, що реалізується у трансцендентальних формах стражденності: терпінні, вірі, надії, любові, свободі, співчутті, жертвовності, козацьких вольностях та волі, чим конструє себе як глибинна внутрішня спонука духовного розвитку української людини.

1. Зайцев М.О. Стражденність як характерна риса буття української людини // Українознавчий альманах. Випуск 1: Український образ світу: особливості у світовому контексті. – К., 2009. – С. 114 – 117.

2. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.

3. Ярема Я. Українська духовність в її історично-культурних виявах // Перший український педагогічний конгрес 1935 р. Львів, 1938.
4. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
5. Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики. Прага, 1942.
6. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Життя і мислі. Книжка друга. Нью-Йорк, 1954. – 158 с.

Наук. кер. - Саух П. Ю., *д-р філос. н., професор,
ректор Житомирського державного університету ім. І. Франка*